

TÜRK DÜNYASI AYDINLARININ KEMAL TAHİR'İN FİKİRLERİNE ETKİSİ

Mustafa DERE*

Öz: Kemal Tahir (1910-1973) Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatı içinde romancı kimliğiyle şöhret bulmuş önemli yazarlardan biridir. Bu önem, onun bütün romanlarını içerik bakımından fikrî bir konuya veya meseleye dayandırmasından kaynaklanmaktadır. Konularının kapsamı çok geniş olmakla birlikte yazarın temelde yerli bir sosyalizm arayışı içinde olduğu söylenebilir. Kemal Tahir söz konusu arayış sürecinde birçok farklı kaynağa gitmiş ve bu sayede şahsında entelektüel bir romancı kimliği inşa etmiştir. Bahsedilen kaynaklar arasında kısmi yeri olan Türk dünyası aydınlarını ve onların bazı eserlerini de saymak mümkündür. Özellikle İsmail Gaspıralı, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Zeki Velidi Togan, Mirsaid Sultangaliyev, Abid Alimov gibi aydınlar Kemal Tahir'in ilgi duyduğu kimseler olmuştur. Bununla birlikte 1968 yılında Rusya'ya yaptığı gezi sırasında Türkiyat/Türkoloji enstitülerine uğraması ve hem enstitülerle hem de burada karşılaştığı aydınlarla ilgili çok kısa da olsa değerlendirmeler yapması Türk dünyasına duyduğu ilginin tesadüfî veya geçici bir hevesten ibaret olmadığını göstermektedir.

Bu incelemede Türk dünyası aydınlarının Kemal Tahir'in fikirlerine etkisi tematik bir yaklaşımla ve notları ekseninde ele alınmaya çalışılmıştır. İnceleme, "Giriş" ve "Sonuç" bölümleri dışında "Kemal Tahir'in İlgi Duyduğu Türk Dünyası Aydınları" ve "Kemal Tahir'in Rusya Gezisi Sırasında Türkiyat Enstitüleri ve Türk Dünyası Aydınları ile Kurduğu Temaslar" olmak üzere iki başlıktan oluşmaktadır. İncelemede yapılan tespitleri somutlaştırmak için zaman zaman Kemal Tahir'in notlarından alıntılara yer verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Türk Edebiyatı, Fikir, Kemal Tahir, Türk Dünyası.

Influence of the Intellectuals of the Turkic World on Kemal Tahir's Ideas

Abstract: Kemal Tahir (1910-1973) is one of the prominent authors of the Turkish literature of the Republican Era, renowned for his identity as a novelist. His significance stems from his grounding of all his novels in intellectual themes or issues in terms of content. Although the scope of his topics is quite broad, it can be said that he was essentially in search of a native form of socialism. During this quest, Kemal Tahir consulted various sources and, as a result, constructed an intellectual novelist identity. Among these sources, it is also possible to mention the intellectuals of the Turkic world and some of their works, which held a partial but noteworthy place. Particularly, figures such as İsmail Gaspıralı, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Zeki Velidi Togan, Mirsaid Sultangaliyev, and Abid Alimov were of interest to Kemal Tahir. Moreover, during his trip to Russia in 1968, his visits to Turkology institutes and his brief evaluations of both these institutes and the intellectuals he encountered there demonstrate that his interest in the Turkic world was neither coincidental nor a passing fancy.

* Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu/TÜRKİYE, E-posta: mustafadere@odu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3326-2678.

This study aims to examine the influence of the intellectuals of the Turkic world on Kemal Tahir's ideas with a thematic approach, focusing on his notes. Apart from the "Introduction" and "Conclusion" sections, the study consists of two main sections: "The Turkic World Intellectuals of Interest to Kemal Tahir" and "Kemal Tahir's Encounters with Turkology Institutes and Turkic World Intellectuals During His Trip to Russia." To substantiate the findings of the study, quotations from Kemal Tahir's notes are occasionally included.

Keywords: Turkish Literature, Idea, Kemal Tahir, Turkish World.

Giriş

Hayat ve hayata dair her şey edebiyatın malzemesi durumundadır. Edebiyat, içinde bulunulan dünyaya ait gerçekliğin -niteliği dönemden döneme, yazardan yazara ve eserden esere değişmekle birlikte- sanatsal çerçevede itibarî bir dünyaya yansımından veya aktarılmasından ibarettir. Dolayısıyla hayatla ve gerçeklikle ilgili bütün unsurlar doğrudan doğruya esere etki etmektedir. Bu etkinin bazen yalnızca edebî eserin içeriğini belirlemekle kalmadığı, onu baştanbaşa bir anlayışın veya akımın ürünü hâline getirdiği görülür. Edebiyat tarihi içerisinde söz konusu anlayışlara veya akımlara birçok örnek vermek mümkündür. Bu anlayışlardan veya akımlardan bazıları ise içinden çıktıkları toplumun sınırlarını aşarak belli ölçüde veya tamamen diğer toplumları da etkiler ve evrensel bir nitelik kazanır. Sosyalist Realizm bu akımlardan biri, hatta başlıcalarındandır.

Sosyalist Realizm'de, "bütün sanat dalları ve bu arada edebiyat, sınıfsız bir toplum, sosyalist bir toplum oluşturma'nın en önemli araçlarından birisidir, bu sanatların öncelikli olarak yapması gereken şey de böyle bir toplumun inşasına yardımcı olmaktır" (Huyugüzel, 2018, s. 508). Dolayısıyla, "bu tavırdaki gerçek ve gerçeğin eleştirilmesi ile sınırlı kalmıyarak; eleştirilen durumdan çıkış için bir yol da gösterilir. Üstelik gerçek ve gerçeğin eleştirisi, teklif edilen yola göre şekillenir" (Çetişli, 2014, s. 95). Sosyalist Realizm, 1930'dan 1956'ya kadar Rusya'da hâkimiyet kazanmış bir sanat görüşüdür (Cuddon, 2013, s. 664). Hatta Berna Moran'ın da ifade ettiği gibi, "devletin resmi sanat görüşü" olarak kabul edilmiştir (2008, s. 53). Tıpkı sosyalizm ve Marksizm gibi diğer kültürleri de etkilemiş, başka bir deyişle diğer kültürlerde kendisine temsilciler bulmuştur. Türk edebiyatında da doğrudan doğruya parti ideolojisini-Rusya'daki hâkim siyasi ideolojiyi yansıtmamakla ve Sovyetler Birliği'ne nazaran daha özgür olmakla birlikte "Toplumcu Gerçekçi" adıyla anılan/bilinen Sosyalist Realizm görüşünü benimsemiş birçok yazara veya şaire rastlamak mümkündür. Bunlardan, "şahsiyet hâline gelenler ve 1946'dan sonra tanınanların en ünlüleri Kemal Tahir, Orhan Kemal ve Yaşar Kemal'dir" (Enginün, 2007, s. 304). Sayılarını artırabilmekle birlikte Aziz Nesin, Samim Kocagöz, Necati Cumalı, Abbas Sayar, Fakir Baykurt, Kemal Bilbaşar ve onların çizgisini takip eden birçok romancı ve hikâyeci Toplumcu Gerçekçilik akımına mensup sayılabilirler.

Türk edebiyatında Toplumcu Gerçekçi yazarlardan bahsedilirken veya onlarla ilgili incelemeler yapılırken genellikle yalnızca yukarıdaki tanımdan yola çıkılmakta; yani onların ülke sorunlarının çözümünü sosyalizm/Marksizm'de arayan bakış açıları/tavırları üzerinde durulmakta, dolayısıyla birtakım farklı kaynakları zaman zaman göz ardı edilmektedir. Hatta bazı edebiyat tarihlerinde Toplumcu Gerçekçiler'in birtakım genellemeler yapılarak anlatıldığını, bu kategoride ele alınan yazarların veya şairlerin, ideolojik eksenli belli bir edebiyat anlayışının topyekûn savunucusu olarak görüldüğünü söylemek gerekir.

Diğer Toplumcu Gerçekçi yazarlarla karşılaştırıldığında, Kemal Tahir kısmen bu genellemenin dışındadır. Kemal Tahir'in, ortaya koyduğu fikirler sebebiyle Türk edebiyatının en tartışmalı/özgün yazarlarından biri olması ve klasik Marksist-sosyalist çizgiye bağlı kalmayarak yerli bir sosyalizm anlayışı peşinde bulunması bunun en önemli sebeplerinden biridir. Kurtuluş Kayalı, yazarın özgünlüğünü değerlendirirken bunu onun “çevirmen-yazar” olmamasına bağlar (Kayalı, 2023, s. 23). Daha açık bir ifadeyle Kemal Tahir, “düşünür yanı itibarıyla herhangi bir düşünce adamının yazdığı metinleri esas alıp kendisini onun takipçisi olarak telakki etmemektedir (Kayalı, 2023, s. 23). Bunun sonucunda edebiyat anlayışı bakımından da klasik Marksist yazarlardan önemli ölçüde ayrılır:

Kemal Tahir, toplumun dramını işlemek istediğinden tarihî olarak kırılma zamanlarına odaklanır ve bu sayede bireylerin silikleştiği toplumun macerasının ön plana çıktığı kurgular inşa eder. Toplumun dramı karşısında silikleşen roman kahramanlarının, ‘kişisel dramsız toplum dramı’na neden olduğu düşüncesi, Marksist kalıplara uygun bir roman örgütlemesi sağlayamadığından, sol kanon Kemal Tahir’i düşünürlüğüünün romancılığına engel olması ithamıyla dışlar (Hüküm, 2017, s. 41).

Sonuç olarak Kemal Tahir, “kendisine münasip görülen yerde durmamış, teorik mahiyette genel düşünceler belirtmiştir” (Kayalı, 2023, s. 61). Hem araştırmacılar hem de okurlar buna bağlı olarak Kemal Tahir'in fikirlerinin hareket noktasını veya kaynaklarını merak ederek incelemişler, değerlendirmeye çalışmışlar ve çoğunlukla tartışmaya açarak irdelemişlerdir. Kemal Tahir bir bakıma, “Türk romanını tarih, siyaset, politika ve sosyolojiyi odağa alarak bir düşünce geliştirme biçimi olarak” (Hüküm, 2023, s. 72) görmektedir. Bu bakış açısına bağlı olarak da romanlarında fikre önem veren çok yönlü bir yazardır ve toplumsal meseleleri derinlemesine ele almaktadır. Sözü edilen durumun romanlarda kullanılan kaynakların çeşitliliğini ve sayısını artıracak kesindir. Bu kaynaklardan biri -kesinlikle ideolojik veya dünya görüşüne bağlı bir tercih olmamakla birlikte- Türk dünyası aydınları ve onların bazı eserleridir.

Kemal Tahir'in notlarında İsmail Gaspıralı (1851-1914), Ahmet Ağaoğlu (1869-1939), Yusuf Akçura (1876-1935), Zeki Velidi Togan (1890-1970), Mirsaid Sultangaliyev (1892-1940?), Abid Alimov (1900-1935) gibi birçok aydının ismi ile karşılaşılır. Diğer Toplumcu Gerçekçi yazarların çoğunun aksine Kemal Tahir'in bu isimlerin görüşlerine önem verip -asla milliyetçi bir tutumla olmamakla birlikte- onlardan yararlanması son derece dikkat çekicidir. Bir kısmı sosyalist, bir kısmı Türkçü, bir kısmı ise Türkçü-sosyalist olan bu isimlerden yararlanma meselesi bir tarafa konulursa 1968 yılında Rusya'ya yaptığı gezi sırasında Türkiyat/Türkoloji enstitülerine uğraması ve hem enstitülerle hem de burada karşılaştığı aydınlarla ilgili çok kısa da olsa değerlendirmeler yapması/notlar alması bahsi geçen ilginin kesinlikle tesadüfi olmadığını gösterir. Ayrıca bu notların büyük çoğunluğu da söz konusu enstitülere ve aydınlarla dairdir.

İncelemede, sözü edilen somut örneklerden ve unsurlardan yola çıkılarak Türk dünyası aydınlarının Kemal Tahir'in fikirlerine etkisi ele alınmaya çalışılmıştır. Konu, “Kemal Tahir'in İlgi Duyduğu Türk Dünyası Aydınları” ve “Kemal Tahir'in Rusya Gezisi Sırasında Türkiyat Enstitüleri ve Türk Dünyası Aydınları ile Kurduğu Temaslar” başlıklarıyla tematik olarak incelenmiştir. Aydınların etkisinin değerlendirildiği ilk bölümde müstakil konulardan bahsedildiği ve dolayısıyla tematik bir gruplandırma yapılamayacağı için sözü edilen isimlerin doğum tarihleri esas alınarak kronolojik bir sıralama tercih edilmiş, Rusya gezisinden bahsedilen diğer bölümde ise daha çok yazarın, şahıs ve kurum bağlamında Türk dünyasına ait unsurlarla ilişkisi eldeki sınırlı malzemenin imkân verdiği ölçüde değerlendirilmiştir.

1. Kemal Tahir'in İlgi Duyduğu Türk Dünyası Aydınları

Kemal Tahir'in ilgi duyduğu Türk aydınlarından ilki Kırım Türklerinden İsmail Gaspıralı'dır. Notlarında onunla ilgili yalnızca bir yoruma rastlanır. Fakat bu yorum, İsmail Gaspıralı'nın düşüncelerine dair genel bir değerlendirmeden oluştuğu için Kemal Tahir'in onu fikirleri açısından belli ölçüde okuduğunu ve incelediğini gösterir. Kemal Tahir, “dilde, fikirde, işte birlik” ülküsünden hareketle İsmail Gaspıralı'nın “özlediği ve öğütlediği” “Pantürkizm” düşüncesinin Rusya'da başarılı olamadığını ileri sürmekte, ayrıca fikirlerinden bir kısmının Kazan burjuvalarının Rus rakipleriyle boğuşmalarında işe yaradığını iddia etmektedir (Kemal Tahir, 1992b, s. 279). Bu yorumdan hareketle Kemal Tahir'in, İsmail Gaspıralı'nın özellikle fikirlerinin işlevsel boyutu üzerinde durduğu söylenebilir.

Fakat bu genellemeden yola çıkarak bir eleştiriyi de dile getirmek gerekmektedir. İsmail Gaspıralı'nın, Kemal Tahir'in ifade ettiği gibi, “özlediği” veya “öğütlediği” siyasi bir birlik bulunmamaktadır. İsmail Gaspıralı, özellikle kültürel anlamda bir Türk kimliği oluşturma fikrinin mimarıdır. Ayrıca burada zikredildiği şekilde onun başarı gösteremediği fikri de doğru değildir. İsmail Gaspıralı, Cedit hareketini sistematik olarak kurmuş ve hareketin yayılmasında çok büyük çaba sarf etmiştir. Kadim-Cedit çatışmasında Kadim düşüncesinin yok olmasında onun etkilerinin ve gayretlerinin inkâr edilmesinin mümkün olmadığı ortadadır. Bunun yanında 1905 Rus Devrimi'nden (Rus Meşrutiyeti) sonra serbestlik ortamının doğup sosyalist fikirlerin/düşüncelerin yayılmaya başlamasının dahi hem İsmail Gaspıralı'yı hem de Ceditçi aydınları yıldıramadığı görülmektedir. 1913'te Mahmud Hoca Behbudî tarafından yayımlanan *Ayna* gazetesinde bile Gaspıralı'nın etkilerini görmek mümkündür¹. 1917 yılında Bolşevik İhtilâli ve sonrasında İsmail Gaspıralı ve Ceditçi aydınlar yok sayılmıştır. Nitekim onun sonucunda da Repressiya adı verilen siyasi baskı sürecinde Türk aydınlarının ortadan kaldırılmaya çalışıldığı ve katledildiği görülmektedir.

Kemal Tahir'in İsmail Gaspıralı hakkında dile getirdiği yorumdan anlaşılmasa da iki aydın arasında dil görüşleri bakımından da büyük bir ayrılığın olduğu kesindir. İsmail Gaspıralı, “ayrı ayrı lehçeler kullanmanın dilde birliğe engel olduğunu, millet olabilmek için ortak bir edebî dil olması gerektiğini” (Toker, 2004, s. 36) ileri sürmektedir. Bu sebeple Osmanlı Türkçesindeki Arapça, Farsça terkip ve ibareleri atıp Kırım ve diğer coğrafyalardaki lehçelerden alıntılar yapmaktadır (Toker, 2004, s. 36). Kemal Tahir ise dile dışarıdan/yukarıdan yapılan bütün müdahalelere karşıdır. Çünkü kültürün ve dilin birbirinden ayrılamayacağını, buna bağlı olarak dilin kendi doğal istikametinde gelişebileceğini düşünür: “Kültürle dil birbirinden ayrılmazlar. İkisi bir arada gelişirler. Dilde üstünlük yaratamayan bir milletin düşünceleri de kapalı, dar ve sınırlı kalır. Binaenaleyh kültürü üstün olan bir milletin dilinin de üstün olması zaruridir” (Kemal Tahir, 1989, s. 96). Ayrıca yabancı kültürlerle etkileşimin dili bazı açılardan doğal olarak değiştirmesi ve geliştirmesi mümkündür: “Ama zamanla dil de kültüre göre gelişebilir. Milletler yabancı kültürleri, yabancı milletlerin düşüncelerini de kendilerine çekerler. Böylece düşünce faaliyetleri, dillerine borçlu olmadıkları bir gelişme kazanır ve bu gelişme de dilin özel çevresinin gelişmesine hizmet eder” (Kemal Tahir, 1989, s. 96). Sonuç olarak Kemal Tahir, “Dilin, milletin kendi bünyesinde meydana gelen bazı değişimlerle gelişebileceğini, aksi hiçbir durumda değişmeyeceğini kaydeder” (Uluçay, 2015, s. 2083). Başka bir deyişle, “bir dilin kelimeleri, kelime kadrosu, cümle yapısı her ne gerekçeyle olursa olsun zorla değiştirilemez, üstten bir emirle bunlara müdahale edilemez” (Uluçay, 2015, s. 2083). Kemal Tahir cephesinden bakıldığında

¹ Bk. Kaya ve Kushmuratov, 2020.

İsmail Gaspıralı'nın pratik veya pragmatik amacı ne olursa olsun dile yukarıdan bir müdahaledir ve dilin doğal istikametine aykırıdır. Dolayısıyla da yazarın bu konuda da onunla hemfikir olması veya meseleye aynı noktadan bakması olası değildir.

Bu başlıkta ele alınabilecek ikinci isim Ahmet Ağaoğlu'dur. Ahmet Ağaoğlu, Azerbaycan Türklerindedir. Türkiye'ye gelmiş ve burada hem siyasi hem de entelektüel/fikri faaliyetlerde bulunmuştur. Ahmet Ağaoğlu'nun Kemal Tahir'e etkisi nitelik bakımından incelemeye konu olan diğer Türk dünyası aydınlarından farklıdır. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunda önemli rol oynayan Ahmet Ağaoğlu, 1971 yılında yayımlanan *Yol Ayrımı* romanının önemli karakterlerinden biridir. Fakat bunun da ötesinde roman, daha çok onun hatıralarının -*Serbest Fırka Hatıraları*- esas alınmasıyla yazılmıştır. Daha geniş bir ifadeyle, "Ahmet Ağaoğlu'nun hatıralarında Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ilgili yer alan eleştirel değerlendirmeler ve hareketin işleyişi *Yol Ayrımı*'nın temel odak noktalarından birini oluşturur" (Dere, 2019, s. 284). Yazar, romanda Serbest Fırka Hatıraları'ndan birçok alıntıya yer verir veya bu alıntıları kurgunun imkânları dâhilinde dönüştürür. Hatta bu durumun fazlalığı *Yol Ayrımı*'ni inceleyen Fethi Naci'yi romanla ilgili bir genelleme yapmaya ve eleştiride bulunmaya iter: "Kemal Tahir, Ağaoğlu'nun anılarından o kadar çok yararlanmış ki Serbest Fırka Hatıraları olmasaydı *Yol Ayrımı* da olmazdı diyebilirim" (Fethi Naci, 2012, s. 277). Fethi Naci, roman ve hatıralar arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları da tek tek tespit ederek tezini somutlaştırmaya çalışır². Romanın içeriğinden ve Fethi Naci'nin genellemesinden yola çıkarak Kemal Tahir'in, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı ele aldığı kısımlarda Ahmet Ağaoğlu'ndan etkilendiği veya onunla pek çok noktada hemfikir olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

Yol Ayrımı ve Ahmet Ağaoğlu'nun hatıraları arasındaki asıl bağ ise bakış açısından kaynaklanmaktadır. Ahmet Ağaoğlu, Serbest Fırka'nın kuruluş amacının muhalefetin susturulup yok edilmesi olduğunu ileri sürer ve bu konudaki şüphelerini dile getirir. Ona göre başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Cumhuriyet Halk Fırkası yöneticileri ve Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle hareket eden Serbest Fırka'nın kurucuları danışıklı dövüş içindedirler: "Bu ne hayret verici bir komedyadır idi! Bu komedi niçin oynandı veya oynatıldı? Acaba dendiği gibi memleketin nabzı, eski Halk Fırkası'na karşı içinde taşıdığı duygular yoklanmak mı istendi?" (Ağaoğlu, 2011, s. 119). Kemal Tahir romanını büyük ölçüde bu fikir üzerine kurar. Eserde muhalefet etme düşüncesiyle Serbest Fırka çatısı altında toplananlar, sonrasında büyük zarar görür. Bunun yanında toplumsal baskı artar ve çok partili hayatın sağlayacağı demokratik ortamdan uzaklaşılır. Süreç yarar sağlamak yerine toplumsal anlamda zarar getirir.

Ahmet Ağaoğlu karakteri romanda ayrıca Mustafa Kemal Atatürk'ün Serbest Fırka girişimindeki yönlendirmesine rağmen bilgisi ve tecrübesi ile sağduyuyu temsil eder. Zira Ahmet Ağaoğlu, Mustafa Kemal Atatürk'ün Fırka'ya dair baskısını hissettiğinde bazen ona karşı çıkar bazen de yeni yöntemler önerir. Dolayısıyla da eleştirel bir konumdadır. Burada olumlu niteliklerden yola çıkarak Ahmet Ağaoğlu üzerinden Kemal Tahir'in zihnindeki entelektüel portresi ile ilgili de bir çıkarım yapılabilir. Ağaoğlu karakteri siyasi otoritenin sunduğu tavsiyeye doğrudan doğruya uymak yerine onu sosyal durumu göz önünde bulundurarak yorumlamayı ve buna bağlı olarak karar almayı/görüş belirtmeyi tercih eder. Bu durum Ahmet Ağaoğlu karakterini Kemal Tahir'in perspektifinde müspet bir aydın kişiliğinde ortaya çıkarır.

Osmanlılık/Bizans başlığı altında toplanan notlarda Kemal Tahir, Tatar Türkü olan ve Türkçülük akımının en önemli temsilcilerinden sayılan Yusuf Akçura'nın *Siyaset ve*

² Bk. Fethi Naci, 2012, s. 273-279.

İktisat Hakkında Birkaç Hitabe ve Makale -bu kitap daha sonra yalnızca *Siyaset ve İktisat* başlığıyla yayımlanmıştır- adlı kitabındaki tarihsel bir bilgiden yararlanır. Buradan yapılan bir alıntı çerçevesinde II. Abdülhamid devrinde asker ve memur maaşlarının ödenmesi ile ilgili yaşanan bazı sıkıntılardan söz edilir.

Yusuf Akçura'nın eserine göre II. Abdülhamid döneminde nüfuzlu kimseler maaşlarını alabilmekte ve geçimlerini rahatça temin edebilmekteyken küçük memurlar ve rütbesi daha düşük askerler hizmetlerinin karşılığını alamamaktadırlar. Kemal Tahir'in romanlarında hem II. Abdülhamid ve devrinin hem de İttihat ve Terakki ile ilgili meselelerin dikkat çeken bir yer taşıdığı göz önünde bulundurulduğunda bu ve buna benzer alıntıların/değerlendirmelerin taşıdığı önem daha iyi anlaşılabacaktır. Kemal Tahir, Osmanlı Devleti'nin son yıllarındaki mali çöküntünün halkın gündelik hayatındaki yansımaları ortaya koymaya çalışırken söz konusu türdeki bilgilerden yararlanmış olmalıdır.

Kemal Tahir'in etkilendiği bir başka aydın, Başkurt (Başkurt) Türklerinden olup 1925 yılında Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçen (Baykara, 2012, s. 209) ve Türkiye'deki eğitim-kültür-bilim hayatına büyük katkılar sunan tarihçi Zeki Velidi Togan'dır. Kemal Tahir ondan ilk olarak *Sanat-Edebiyat* başlığıyla bir araya getirilen notlarının dördüncü cildinde, 1 Ocak 1970 tarihli günlüğünde bir cümleyle bahsetmekte ve o sırada Zeki Velidi Togan'ın *Hatıralar*'ı ile *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*'ni okuduğunu söylemektedir (Kemal Tahir, 1990, s. 53). Bu bahiste eserlerin hangi amaçla okunduğuna dair bilgi yoktur.

Bununla birlikte yazar, *Osmanlılık/Bizans* başlığında bir araya getirilen notlarda Zeki Velidi Togan'ın Osmanlı Devleti'nin kuruluş süreci ile ilgili verdiği bilgilerin onda meydana getirdiği bir tereddüden söz etmektedir: “Zeki Velidi'ye göre, Bizans sınırında 600 bin muharip varsa, tarihler bunu neden kaydetmedi? En az Ehlisalıp kadar? Orhan'ın maiyetinde Bursa önünde, 25-40 bin atlı ve yayan toplanmışsa, ilk Osmanlı tarihçileri bunu neden 400 çadırla değiştirdiler?” (Kemal Tahir, 1992a, s. 445). Alıntıda da görüleceği üzere Anadolu'daki asker gücüne ve bunun sayısal dağılımına değinilmektedir.

Notlarda eser adı zikredilmese de Kemal Tahir bu bilgiyi Zeki Velidi Togan'ın *Umumi Türk Tarihine Giriş* kitabının “Akdeniz'le Karadeniz'e Hâkim Büyük Türk Devletinin Kuruluşu” başlıklı bölümünden almıştır³. Bilindiği üzere Kemal Tahir'in Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile ilgili görüşleri daha çok Paul Wittek, Wilhelm Friedrich Carl Giese, Mehmet Fuad Köprülü ve daha sonra hemen hemen aynı tezler üzerinden hareket eden Halil İnalcık ile örtüşür. Fakat bu noktada Zeki Velidi Togan'ın verdiği bilgilerin de yazara belli bir katkısının olduğu kesinlikle yadsınamaz. Bahsi geçen katkı veya etki kurgusal çerçevede *Devlet Ana* romanı üzerinden açık bir şekilde takip edilebilir. Zira Kemal Tahir'in, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile ilgili tezlerini pratiğe döktüğü ve Osmanlı Devleti ile ilgili araştırmalarını/okumalarını kurgusal düzleme taşıdığı yer 1967 yılında yayımladığı *Devlet Ana* adlı meşhur romanıdır.

Yukarıda da sözü edildiği gibi Kemal Tahir *Devlet Ana*'da Osmanlı Devleti'nin, “temel atma günlerini” (Bozdağ, 2003, s. 105) söz konusu eder. Burada Osmanlı Devleti'ni kuracak olan Türkler çadırlarda yaşayan/göçebe ve bulunduğu coğrafyada konumlanan diğer topluluklara -Bizans İmparatorluğu ve diğer Türk beyliklerine- oranla daha ilkel özellikler taşıyan bir topluluk olarak anlatılmaz. Kemal Tahir'in ortaya koyduğu halk, belli bir düzene sahip olan evlerde yaşar ve gerek ahlâk gerekse adalet ve eşitlik anlayışı bakımından büyük bir devleti kurabilecek kültüre/alt yapıya sahiptir. Zeki

³ Bk. 1981, s. 317-337.

Velidi Togan'ın verdiği rakamlar bu açıdan anlamlıdır ve yazar kurguyu inşa ederken efsanelere yaslanmak yerine diğer romanlarında olduğu gibi realist bir tutum tercih ederek buna benzer bilgileri göz önünde bulundurmıştır.

Buradaki vurgu Kemal Tahir'in Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile ilgili öne sürdüğü tezler noktasında başka bir kapıyı da aralamaktadır. Kemal Tahir, Osmanlı Beyliği'nin talancı bir sistemle/düzenle ayakta kaldığı ve bu yolla ilerleyiş göstererek büyüdüğü, devlet hâline geldiği fikrine karşıdır. Kalabalık bir askerî güç, yönetim disiplinini ve bu konudaki bazı özel tecrübeleri gerektirmektedir. Bu disiplini ve tecrübeyi sağlayacak yapı ise doğal olarak gelişmiş bir yapıdır. Çadır veya aşiret düzeninin kalabalık bir orduyu veya asker grubunu denetimi altında tutması imkânsızdır. Dolayısıyla da Osmanlı Beyliği'nin bünyesinde yerleşik düzenin, devlet/yönetim tecrübesinin, yönetime dair birçok ilkenin varlığından bahsetmek gerekmektedir:

Osmanlı İmparatorluğu'nun talancı bir düzene sahip olduğu iddiası da Kemal Tahir'e göre yanlıştır. Bir toplumun sürgit talanla yaşamayacağını, çünkü talan edilen toplumların talan edileceklerini bildikleri hâlde sürgit üretim yapamayacaklarını bizzat Marx söylemektedir. Osmanlıların Söğüt'ten Bursa'ya kadar olan 60 fersahlık mesafeyi ancak 60 yılda geçtikleri, daha önce de bir bu kadar süre Söğüt'te bulundukları düşünülürse bu iddianın açık bir iftira olduğu görülmektedir. Söğüt'ten Bursa'ya 60 yılda gelen Osmanlılar, bu topraklarda talan değil, sosyal adalet, yaşama güvenliği, yeni devlete eşit olarak katılma hakları getiriyorlardı (Yıldırım, 2010, s. 258).

Kemal Tahir'in Osmanlı Devleti'nin kuruluşu meselesine dair Zeki Velidi Togan ile fikir birliği içinde olması veya ondan etkilenmesi, literatürdeki çadırdan/aşiretten imparatorluğa yükseliş ile ilgili kabule de karşı durması anlamına gelir. Bu sebeple Kemal Tahir'in yaklaşımı, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarını anlatan birçok yazardan farklıdır. Kemal Tahir bunu yaparken Osmanlı Devleti'ne karşı olumlayıcı bir bakış açısı içindedir. Nitekim onun bu konuda Selim İleri'ye söyledikleri de sözü edilen olumlayıcı bakış açısını net bir şekilde ortaya koyar: “Ben *Devlet Ana*'da, herhangi bir topluma onur verecek bir tarihsel başlangıcımız olduğunu ve buna layık insan birikimine sahip olduğumuzu belirlemek istedim” (İleri, 2010, s. 45). Kemal Tahir muhtemelen çadırdan imparatorluğa geçmenin gurur vermekten ziyade devlet yapısı çok eski olan bir toplum için küçük düşürücü olduğunu düşünmektedir. Nitekim Zeki Velidi Togan örneğinde görüldüğü gibi tarihsel bilgiler de bunu reddeder. Sonuç olarak yazar, bu yaklaşımla okurun karşısına oldukça gelişmiş bir toplum yapısını çıkarır.

Kemal Tahir son olarak *Sosyalizm, Toplum ve Gerçek* başlığında toplanan notlarında Rusya'da iken kullandığı soyadı olan “Validov” ifadesiyle Zeki Velidi Togan'ın Tatar ve Başkirt (Başkurt) proletaryası ile ilgili görüşlerine yer verir. Doğu'daki toplumsal sınıf kavramının niteliğinden ve Mirsaid Sultangaliyev'in görüşlerinden bahsedilen bu kısımda Zeki Velidi Togan'ın konuyla ilgili savının da üzerinde durulması son derece dikkat çekicidir. Zeki Velidi Togan burada hem Tatar ve Başkurt (Başkirt) toplumunda proletaryanın varlığına inanmadığını belirtmekte hem de her iki toplumda da işçilerin Batı'daki gibi sınıf duygusuna sahip olmadığını dile getirmektedir:

Validov: Sabah, Tatar ve Başkirt proletaryasını inkâr edenlerin hepsine saldırıyor, bu proletaryanın sınıf kavgası içinde uzun bir tarihi olduğunu ileri sürüyor. Bu iddia hiçbir gerçek temele dayanmaz, masa başı teoridir. Gerçekte, Tatar ve Başkirt işçilerinin sınıf duygusuna sahip bulunduklarını ileri sürmek vahim bir hatadır (Kemal Tahir, 1992b, s. 281).

Kemal Tahir, sınıf konusundaki itirazlarını klasik Marksist görüşün sınıf teorisindeki Türk insanına uygun olmayan noktalarından başlatmaktadır. Buna bağlı olarak Karl Marks'ın, köylülerin durağanlığı veya “kırsal yaşamın miskinliği” (Marx ve Engels,

2015, s. 54) konusundaki olumsuz görüşlerini de -köylülerin toplumsal dönüşümlere ve değişimlere karşı durağan olması ve muhafazakâr bir tutum sergilemesi meselesi- *Bozkırdaki Çekirdek*'te ve *Devlet Ana*'da olumsuzlanır. *Devlet Ana*'da, Türk toplumunun klasik Marksist görüşte olduğu gibi demokratlaştırıcı ve köleleştirmeye uygun bir topluluk olduğu düşüncesine şiddetle itiraz edilmektedir. Köylülerle/kırsallıkla ilgili bu işleve bağlı olarak Kemal Tahir'in köylüyü, "sahip olduğu olumlu ve olumsuz niteliklerle toplumsal yapının kuruluşunda ve çözülüşünde aktif bir özne olarak" (Hüküm, 2024, s. 454) ele aldığı söylenebilir. Bütün bu ifadeler sonucunda Zeki Velidi Togan'ın belirttiği proletarya görüşünün klasik Marksist görüşten pek de farklı olmadığı, Kemal Tahir'in bu konudaki görüşlerinin ise Zeki Velidi Togan'ın görüşlerine ters düştüğü sonucu çıkarılabilir.

Aynı kitapta zikredilen bir başka isim Tatar Türklerinden Mirsaid Sultangaliyev'dir. Lenin, Stalin ve Troçki ile birlikte 1917'deki Bolşevik ihtilâlinin dört büyüğünden biri olan Mirsaid Sultangaliyev ihtilâlden sonra, "Rusya merkezli Komünizme karşı Turan sosyalist devleti ve sömürgeler enternasyonalı tezlerini" ortaya koyar (Özcan, 2020, s. 130-131). Başka bir deyişle, sosyalist-Turancı bir yönetim anlayışı geliştirmek ister. Onun sosyalist yapı ile ilgili Rusya'dakinden farklı bir kuramsal çerçeve oluşturmaya çalışması, genelde Doğu toplumları arasında özelde ise Türkiye'de yerli sosyalizm anlayışı peşinde olan ve bunun üzerine hayatı boyunca kafa yoran Kemal Tahir'in kaçınılmaz olarak ilgisini çekmiş olmalıdır.

Kemal Tahir'in belirttiği gibi Mirsaid Sultangaliyev, "Kapitalist öncesi, rakip sınıflara bölünmemiş İslâm topluluklarında sosyalizmin uygulanması, sosyalist dünyada İslam milletinin yeri, Komintern'in stratejisinde sömürgeler dünyasının yeri" (Kemal Tahir, 1992b, s. 281) gibi konuları irdelemiştir. Doğu toplumlarının geleceği açısından Ruslara da Batılılara da güvensizlik göstermektedir. Zira onun amacı, "Doğulu Müslüman kitlelerini yerli, otonom bir sosyalist harekette birleştirmek"tir (Kemal Tahir, 1992b, s. 282). Mirsaid Sultangaliyev'in Doğu toplumları için farklı bir sosyalizm anlayışı içinde olmasının en temel sebebi ise söz konusu toplumların karakteristiği; sınıf çatışmasının/kavgasının olmaması ile ilgilidir.

Hareket noktası açısından Kemal Tahir'in ve Mirsaid Sultangaliyev'in kısmen benzer çerçevede düşündüğünü söylemek mümkündür. Fakat her iki isim de yaşadıkları coğrafyanın da etkisiyle farklı sistem şemalarına ulaşmışlardır. Bilindiği üzere yerli sosyalizm anlayışı oluşturma ve buna bağlı bir yönetim/ekonomi perspektifi benimseme bağlamında Kemal Tahir, Karl Marks'ın Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) fikrinden hareket etmektedir. Kemal Tahir'in, Karl Marks'ın bazı Asya topluluklarının tarihsel gelişimlerini açıklamak için kullandığı bu tabiri birçok genellemeyi bünyesinde barındırması sebebiyle Türk toplumunun -özellikle feodal olmayan ve merkezî otoriteyi "kerim devlet" olma yoluyla sağlayan vb.- karakteristik özelliklerini göz önünde bulundurarak yeniden yorumladığı görülür: "Bu bakımdan, ATÜT üzerinde batıda yapılan tartışmaları, fikir spekülasyonlarını, cilveleşmeleri, ancak, bizim kendi gerçeklerimize ışık tutacak yönleriyle değerlendirmemiz, gerisini yutmadığımızı da, her hususta belirtmemiz şarttır" (Kemal Tahir, 1992b, s. 154). Bunun yanında Kemal Tahir, aynı yerli düşünce kaygısının sonucu olarak Osmanlı Devleti'ni esas alır ve özellikle ondaki devlet yapısını inceler. Bunun pratik bir amacı da vardır. Zira Kemal Tahir'e göre, "Osmanlı'nın ana görevi, Doğu-Batı çatışmasında Batı'ya karşı Doğu'yu korumaktır" (Kızılcıçelik, 2012, s. 173). Buna bağlı olarak emperyalist Batı karşısında Osmanlı Devleti temsili bir ödeve sahiptir.

Son olarak Kemal Tahir'in notlarının iki yerinde Türkolog Abid Ahmedoviç Alimov'dan bahsedilmektedir. Leningradskiy Vostochny Enstitüsü'nde ve üniversitede

genel Türk tarihi üzerine ilk Marksist dersi açan ve geliştiren Abid Ahmedoviç Alimov (Jeltyakov, 2004, s. 125), buradaki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Kemal Tahir'in oldukça dikkatini çekmiştir. Ayrıca, Abid Alimov'un, Osmanlı Devleti'ndeki özellikle toprak mülkiyetine, devlet yapılanmasına dair merakı ve incelemeleri Kemal Tahir'in çalışma alanına girmekte, bu mesele hem düşünce dünyasında hem de romancılığında çok önemli bir esası oluşturmaktadır (Dere, 2023, s. 10). Kemal Tahir, *Notlar Sosyalizm, Toplum ve Gerçek* başlığı altında bir araya getirilen notlarda Şevket Süreyya Aydemir'in *Suyu Arayan Adam* adlı eserinden yola çıkarak Abid Alimov'dan söz etmekte ve genelde Türk sosyalistlerinin özelde ise Şevket Süreyya Aydemir'in onun üzerinde hiç durmamalarına hayıflanmaktadır. Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*'da Abid Alimov'la Tiflis'te tanıştığını söyler. Bu tanışma sırasında Abid Alimov, Şevket Süreyya Aydemir'i Sovyet İhtilâlinin mantığını anlamamakla suçlar:

Arkadaş! dedi, sen, bu inkılâp içinde bir somnambül gibi yaşıyorsun. Evet, uykuda gezen bir adam gibisin. Yalnız kafadaki rüyaları görüyorsun. Halbuki bizim işlerimiz, sokağın mahsulüdür. Sokakta cereyan eden; kanlı, çamurlu, pis bir kavgadır.

Ama sen, anladığıma göre, bir köylü aslından olmakla beraber, kendi kökünü de alakan kesilmiştir. Ve sizde her aydının gittiği yolu tuttuğun için, aradığın şey ne insaniyet ne inkılâptır. Sadece, cemiyete yukardan bakan bir iktidar postudur.

Onun için sen de, bütün idealist geçinen aydınlar gibi, gerçekte bir illüzyon, bir hayal âlemi içindeisin. Siz, yapıcı insanların değil, ancak Tolstoy'un dilini anlayabilirsiniz. Evet, Tolstoy'un, yani şu meczup insaniyetçinin... (...) (Aydemir, 2022, s. 187).

Dolayısıyla Kemal Tahir, Şevket Süreyya Aydemir'i buradan yola çıkarak eleştirmektedir: “Bu sözleri başka Türk sosyalistleri de duymuş olmalıdırlar. Hiç üstünde durmamaları hem çok garip hem de bilimi anlayış bakımından çok acıklıdır. Hatta Şevket Süreyya'nın bile bunu hiç değerlendirmemesi hazindir” (Kemal Tahir, 1992b, s. 12). Söz konusu bahiste Kemal Tahir'in kendisine Abid Alimov'la ilgili bazı ödevler verdiği de görülür. Bu ödevlerden ilki, Abid Alimov'un Osmanlılık üzerine ve kapıkulu memur devleti üzerine söylediklerini incelemektir: “Şevket Süreyya'nın (*Suyu Arayan Adam*) kitabında lafını ettiği, genç yaşta ölen Sovyet-Türk bilgini Alimov'un Osmanlılık üstüne (Kapıkulu memur devleti üstüne) söylediklerini incelemek” (Kemal Tahir, 1992b, s. 12). Diğer ödev ise genel olarak Abid Alimov'un üzerinde durmak ve onun düşüncelerinde hangi temellere dayandığını araştırmaktır: “Alimov üstünde durmak, incelemelerinde, notlarında nerelere kadar gidebildiğini, hangi temellere dayandığını kesin olarak bilmek lazım...” (Kemal Tahir, 1992b, s. 12). İki ödev de Abid Alimov'un orijinal fikirler taşıdığına ve bu durumun Kemal Tahir'in ilgisini çektiğine işaret etmektedir.

Kitap Notları'nın başında Kemal Tahir'in *Suyu Arayan Adam*'dan aldığı bazı notlara yer verilir. Buradaki son not Abid Alimov'dan bir alıntıdır. Söz konusu alıntıda, notta belirtilmemekle birlikte, Şevket Süreyya Aydemir'e hitap edilir. Alıntı, yukarıda da vurgulanan Şevket Süreyya Aydemir'in ihtilâlin mantığını kavrayamaması ile ilgilidir. Alimov burada Osmanlı Devleti'nde soyluluğun yalnızca saraya dayandığını, bu sebeple er ya da geç herkesin ya kapıkulu olacağını ya da varlığını sürdürebilmek/hayatta kalabilmek için mevcut düzende yerini alacağını, ancak ve ancak kendi çıkarını korumak için bir faaliyete girişebileceğini söylemektedir (Kemal Tahir, 1993, s. 9-10). Dolayısıyla Kemal Tahir'in notlarındaki Abid Alimov ile ilgili iki vurgunun da temelde aynı bahse dayandığı düşünülebilir. Bu durum yazarın, Abid Alimov'un Şevket Süreyya Aydemir'e söylediklerini çok önemsemesiyle açıklanabilir. Hatta Kemal Tahir, büyük ihtimalle bu sözlerden yola çıkarak Abid Alimov'un Türk aydınları tarafından daha iyi araştırılması gerektiğini düşünmüş olmalıdır.

Buradaki “kapıkulu” veya “kapıkulu memur devleti” meselesi/ifadesi üzerinde ise ayrıca durmak gerekir. “Kapıkulu”, Osmanlı Devleti’nde askerlik ve yöneticilikle ilgili özel bir terim olmakla birlikte aynı zamanda hem devlete hem de padişaha bağlı ayrıcalıklı bir durumu ifade eder. Kemal Tahir’e göre padişah, “kapıkullarının gerçek başkanı” (Kemal Tahir, 1992a, s. 212) durumundadır. Ayrıca yazar “kapıkulu” ifadesini şöyle tanımlamaktadır: “Kapıkulları, halkları meydana getiren çeşitli milletlerin en yeteneklilerinden seçilmiş, bütün işlerde, yüksek kabiliyetlerini ispatlamış değerli insanlardan meydana gelmiş bir idareci kadrodur” (Kemal Tahir, 1992a, s. 212).

Buradan yola çıkarak merkezî otoriteye tâbi ve yakın olmak kapıkulu olmakla eş değerdir yorumu yapılabilir. Mutlak güç ve asalet kaynağı Devlet (merkezî otorite) olduğuna göre kapıkulu bu güce yakın olduğu ölçüde değer ve önem kazanacaktır. Abid Alimov’un soyluluk ile kapıkulu olmayı eş tutmasının sebebi budur. Bununla birlikte kapıkulu kavramının niteliğinin ve mahiyetinin zaman içinde değişiklik göstermesi olağandır.

Said Halim Paşa’ya göre Osmanlı’da Batılı anlamda burjuva bulunmaz ve memur “faal ve münevver” bir sınıf olarak kabul edilir. Ayrıca Batılı anlamda modernlik isteyen kesimi, statükocu memur düzeni ile memleketteki -yapay bir siyasi yönlendirmeye-politik durumu istedikleri zaman değiştirebileceklerini düşünmeleri sebebiyle de tenkit eder. Said Halim Paşa’dan etkilenmiş olabileceği muhtemel olan Kemal Tahir de benzer şekilde aristokrasiyi önemser. Kemal Tahir’e göre Osmanlı burjuva üretemez. İttihat ve Terakki mensupları burjuvaya karşılık olarak “milli zengin” yetiştirmeye çalışır. Nitekim Cumhuriyet Dönemi’nde de bu yaklaşım/tavır devam ettirilir (Hüküm, 2021, s. 654). Sonuç olarak Abid Alimov’un “kapıkulu” veya “kapıkulu memur devleti” ile ilgili söylediklerinin Kemal Tahir’in Osmanlı’daki devlet düzenini/işleyişini düşünmesinde ve buna benzer genel/bütüncül yargıları oluşturabilmesinde önemli bir yerinin olduğunu belirtmek gerekir.

2. Kemal Tahir’in Rusya Gezisi Sırasında Türkiyat Enstitüleri ve Türk Dünyası Aydınları ile Kurduğu Temaslar

Kemal Tahir 1968 yılında ilk kez yurt dışına çıkar ve Molla Penah Vâkıf’ın 250. doğum yıldönümü sebebiyle gerçekleştirilecek olan anma toplantısına katılmak için Sovyet Yazarlar Birliği’nin davetiyle Rusya’ya gider. Dolayısıyla bu gezi 1973 yılında hayatını kaybeden yazarın ömrünü son yıllarına ait bir gezidir. Gezide trenle yolculuk yapar, Moskova’da Dostoyevski’nin evini ziyaret eder, Bakü’de dönemin meşhur Türkolog ve romancılarıyla görüştüktan sonra da Polonya’ya geçer. (Özsoy, 2004, s. 13). Kemal Tahir’in bu gezi ile ilgili notları, çok kısa ve hatta çoğunlukla birkaç cümleden oluşan hatırlatmalardan ibaret olmakla birlikte notlarının bir bölümünün toplandığı *Notlar/Sanat Edebiyat 4* adlı kitabın “SSCB Gezi Notları” başlıklı bölümünde bulunmaktadır (1990, s. 438-462). Gezi notlarının tam bir bütünlük içinde olduğunu söylemek mümkün değildir. Bunların bir kısmı kısa maddeler veya hatırlatıcı notlar hâlinde kaleme alınmış bir kısmı ise -özellikle trenle yapılan yolculuk kısmı-kompozisyon çerçevesinde verilmiştir. Gezi notlarında Türk dünyasından -yukarıda da ifade edildiği üzere birçoğu Türkolog veya romancı olmak üzere- pek çok isim yer almaktadır. Kemal Tahir’in yakın arkadaşı ve aile dostu Hulusi Dosdoğru’nun, yazarın bu isimlerle temas kurmasını yalnızca memleketinin meselelerini değerlendirmek istemesiyle açıkladığı görülür:

O korkunç hastalığından önce, Sovyet Yazarlar Birliği’nin davetlisi olarak Rusya’ya gittiğinde Kafkas Azerbaycan’ını, Türkistan’ı, Tacikistan’ı dolaştı. Dönüşte Polonya’ya, Çekoslovakya’ya gitti. Her gittiği yerde Türkologlarla ve Türk edebiyatçıları ile görüştü. Onları Türk edebiyatının değerlendirilmesi

konusunda uyardı. Kemal Tahir yurt dışındaki bu gezisinde de memleketinin konularından başka hiçbir şeyle ilgilenmedi (1974, s. 73-74).

Nitekim Cengiz Yazoğlu'nun aktardığına göre Kemal Tahir'in kendisine - muhtemelen Doğu'yu tek parça olarak düşündüğünden ve Doğu coğrafyasının farklı kültürlerden oluştuğunu idrak edemediğinden/irdrak etmek istemediğinden- Çin ile ilgili soru soran birisine şaşkınlıkla cevap vermesi ve bir Türk aydını olduğunu vurgulaması/hatırlatması bunu ispat eder niteliktedir:

Rusya gezisi esnasında Kemal Tahir'e Çin'le ilgili bir soru sorulduğunda, bu soru karşısında şaşırarak kendisinin bir Türk aydını olduğunu, dolayısıyla sosyalizmin Çin'deki durumuyla uğraşmak yerine kendi ülkesinin meseleleriyle uğraştığını, bu sebeple kendisine Türkiye'yi sormaları gerektiğini belirtir (Coşkun, 2012, s. 110).

Notlara nicelik noktasında bakılacak olursa Sovyet Dönemi Rusya'sında Kemal Tahir'in Türkiyat/Türkoloji enstitülerine veya kısmen bu çerçevede işlev gösteren Şarkiyat enstitülerine verdiği önem çok daha iyi anlaşılacaktır. Yazar burada günlük planları içerisinde farklı yerlerdeki enstitüler ile ilgili faaliyetlerini peş peşe sıralamaktadır:

“Türkiyat Enstitüsü (Türkoloji) konuşmaları.”; “Türkoloji’de konuşma.”; “Azerbaycan’dan Özbekistan’a hareket. Türkoloji öğrencileri, bilet kaybolur. Uçakta bir Özbek eleştiricisi ve Özbek şairi ile seyahat.”; “Kimsesiz bir Türkoloji enstitüsü.”; “Enstitünün adı. Müdürü. Kaç kişi var?”; “Türkoloji’de kaç kişi var. (Öğrenci) (Şimdiye kadar çıkmış kitaplar, konuları? Müdürü kimdir?”; “Şarkiyat Enstitüsü. (Sovyetler Birliği İlimler - Bilimler - Akademisinin Şarkiyat (Doğu) Enstitüsü. Asya Halkları Enstitüsü diyorlardı eskiden. Bu yıl, 1968’de değişti.)”; “Bu enstitü ilmi enstitü olduğu için, burada Babayef, Alhayeva Omzeştyn, Utur Gavari, Maştakova, Kâmilef, Tevfik var” (Kemal Tahir, 1990, s. 438-450).

Aynı durum Türk dünyası aydınları için de geçerlidir. Okur bu kısımlarda birçok düşünür ve edebiyatçının ismiyle karşılaşır. Sayılarını arttırabilmekle birlikte Azerbaycan Türklerinden Mehdi Hüseyin, Mirza İbrahimov, İlyas Efendiyeve, Süleyman Rahimov, İsa Hüseyinov, Bayram Bayramov, İsmail Şihli ve Kırgız Türklerinden Cengiz Aytmatov buna örnek gösterilebilir (Kemal Tahir, 1990, s. 450-451). Fakat söz konusu isimlerle ilgili yazarın bakış açısını yansıtan herhangi bir açıklama veya değerlendirme maalesef ki yoktur.

Sonuç

Kemal Tahir'in geniş okuma kültürüne sahip bir entelektüel ve yazardır. Türk dünyası aydınları ile ilgili değerlendirmelere yer vermesi ve onlardan yararlanması söz konusu durumun açık bir yansımasıdır. Bununla birlikte incelemenin bütününde ele alınan örneklerden ve bahislerden hareketle yazarın, bu aydınlardan yararlanmasını -yukarıda da ifade edildiği gibi- ideolojik yakınlıktan kaynaklanan milliyetçi veya Türkçü bir tercih olarak yorumlamamak gerekir. Kemal Tahir entelektüel kimliğini oluştururken Marksizm dışında da birçok kaynağa gitmiş, bu süreçte -muhtemelen Rusya’da, bir kısmının Marksist anlayış etkisinde yetişmiş olmalarını da göz önünde bulundurarak- Türk dünyası aydınlarına da dikkat çekecek kadar yönelmiştir. Yazarın bahsi geçen yönelişteki amacı ne olursa olsun, aydınlara dair aldığı notlar hem nicelik hem de nitelik bakımından önem taşımakta ve ayrıca yorumlanmayı gerektirmektedir.

Kemal Tahir incelemenin bütünündeki örneklerde de görüleceği üzere bazı Türk dünyası aydınlarını tarih-sosyal meseleler konusundaki araştırmaları, bazılarını sosyalizmle ilgili fikirleri, bazılarını da -Ahmet Ağaoğlu örneğindeki gibi- yakın tarihe ait olayları yorumlama şekli sebebiyle önemsemiştir. Bu hususta bir tasnif yapılacak olursa İsmail Gaspıralı'nın yalnızca Pantürkizm bağlamındaki birtakım görüşleri, Yusuf Akçura ve Zeki Velidi Togan'ın daha çok tarih konusundaki araştırmaları, Mirsaid

Sultangaliyev ve Abid Alimov'un ise sosyalizmle ve devlet yapısıyla ilgili yaklaşımları çerçevesinde ele alındığı söylenebilir.

Kemal Tahir, fiillerinin ve düşüncelerinin toplumda ve tarihte karşılık bulmadığı kanaatinde olduğu için İsmail Gaspıralı ile ilgili olumsuz bir bakış açısı içindedir. Ahmet Ağaoğlu'nun ise Kemal Tahir'in zihninde tarihsel kişiliği ve duruşuyla olumlu bir çerçevede iz bıraktığını söylemek mümkündür. Nitekim Kemal Tahir ona incelemede de dile getirildiği gibi *Yol Ayrımı*'nda sağduyusu ve eleştirel kimliğiyle öne çıkan kurgusal bir karakter olarak yer vermektedir. Yazarın Yusuf Akçura ile ilgili doğrudan bir değerlendirmesi yoktur. Fakat II. Abdülhamid döneminde memur maaşları ile ilgili yaşanan sıkıntılar konusunda onun, *Siyaset ve İktisat Hakkında Birkaç Hitabe ve Makale* adlı kitabından yararlanmıştır. Zeki Velidi Togan'ın Osmanlı Devleti'nin kuruluş süreci ile ilgili verdiği bilgiler ve sınıf meselesine dair görüşleri üzerinde durulmaktadır. Yerli bir sosyalizm arayışı içinde olan Kemal Tahir, Mirsaid Sultangaliyev'in Turancı-sosyalist anlayışını irdelemeyi ihmal etmez ve ona özellikle klasik Marksizm'den ayrılan yönleri dolayısıyla ilgi duyar. Son olarak Abid Alimov'un "kapıkulu" ve "kapıkulu memur devleti" hakkında söylediklerinin incelenmesinin hedeflendiği belirtilir, Abid Alimov'u tanımına rağmen ondan istifade etmeyen Şevket Süreyya Aydemir eleştirilir. Aynı konuda –"kapıkulu" ve "kapıkulu memur devleti"- Kemal Tahir'in de fikirler ileri sürmüş olması, Abid Alimov'un Kemal Tahir üzerindeki etkisini son derece değerli hâle getirir.

Diğer Toplumcu Gerçekçi yazarlarla karşılaştırıldığında Kemal Tahir'in bu isimleri ayırıcı özellikleri bakımından dikkate alma konusunda ne kadar gayretli ve meraklı olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Rusya gezisi ile ilgili tuttuğu notlar ise içeriğinden çok - kısa notlardan oluşması sebebiyle- niteliği yönünden önemlidir. Zira bu gezi notları toplum yapısının özgün bir tarafının olduğu düşüncesinden hareketle açık bir şekilde yerli bir sosyalizm arayışı içinde olan, klasik Marksist anlayıştan ayrılmanın çarelerini arayan ve buna düşünce ve sanat hayatı boyunca kafa yoran yazarın Türk dünyasına, Türk dünyası aydınlarına ve Türk kültürüne merakını ve onlara duyduğu hassasiyeti göstermektedir. Fakat burada gezi notlarının tam bir düzen içinde yazılmamasının Kemal Tahir'in edebî şahsiyetinin aydınlatılması noktasında önemli bir kayıp olduğunu da söylemek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

- Ağaoğlu, A. (2011). *Serbest fırka hatıraları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (2022). *Suyu arayan adam*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Baykara, T. (2012). Ahmet Zeki Velidi Togan. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* XLI içinde (s. 209-210). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bozdağ, İ. (2003). *Kemal Tahir'in sohbetleri*. İstanbul: Yaba Yayınları.
- Coşkun, S. (2012). *Esir şehrin hür insanı Kemal Tahir -insan, eser, fikir-*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Cuddon, J. A. (2013). *A dictionary of literary terms and literary theory*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Çetişli, İ. (2014). *Batı edebiyatında edebî akımlar*. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Dere, M. (2019). *Kemal Tahir'in romanlarında ve hikâyelerinde yapı-tema*. (Doktora tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi.

- Dere, M. (2023). Kemal Tahir'in 'Şaban Paşa'nın Hatıraları' hikâyesinde Şevket Süreyya Aydemir parodisi. *Gazi Türkiyat*, 33, 1-19. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gaziturkiyat/issue/82007/1342032>
- Dosdoğru, H. (1974). *Batı aldatmacılığı ve putlara karşı Kemal Tahir*. İstanbul: Tel Yayınları.
- Enginün, İ. (2007). *Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Fethi Naci (2012). *Yüz yılın 100 Türk romanı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Huyugüzel, Ö. F. (2018). *Eleştiri terimleri sözlüğü*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Hüküm, M. (2017). *Şair-sosyolog Kemal Tahir*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Hüküm, M. (2021). Özgünlük ve yerlilik paydasında iki çağ iki yönelim. Asım Öz (Haz.), *Said Halim Paşa kitabı -Osmanlı sadrazamı ve düşünür-* içinde (s. 651-658). İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Hüküm, M. (2023). Kemal Tahir'in "Notlar"ı üzerine değerlendirmeler. *Sosyologca*, 25, 71-87. Erişim Adresi: https://sosyologca.org/?mod=makale_tr_ozet&makale_id=70387
- Hüküm, M. (2024). *Rahmet Yolları Kesti* romanında ideolojik yapı. *Türkbilig*, (48), 451-466. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilig/issue/89094/1503014>
- İleri, S. (2010). Kemal Tahir'le konuşma. Ö. Fedai (Haz.), *Doğumunun 100. yılında Kemal Tahir'i anlamak* içinde (s. 43-52). İstanbul: Küçükçekmece Belediyesi Kültür Yayınları.
- Jehtyakov, A. D. (2004). 50 yıllık sürede (1917-1967), Leningrad'da Türkiyenin tarih, kültür ve ekonomisinin araştırılması (Çev. İ. Şahin). *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Türkoloji Sayısı*, 11, 123-134.
- Kaya, B. ve Kushmuratov, S. (2020). Ceditçilik Hareketi ve Türkistan'da yayılmasında Mahmud Hoca Bebudî'nin rolü. *Çekmece İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 16-27. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/izusbd/issue/54960/718957>
- Kayalı, K. (2023). *Kemal Tahir'in entelektüel portresi*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Kemal Tahir (1989). *Notlar sanat edebiyat 3 dil dosyası* (C. Yazoğlu, Haz.). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kemal Tahir (1990). *Notlar sanat edebiyat 4* (C. Yazoğlu, Haz.). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kemal Tahir (1992a). *Notlar Osmanlılık/Bizans* (C. Yazoğlu, Haz.). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kemal Tahir (1992b). *Notlar sosyalizm, toplum ve gerçek* (C. Yazoğlu, Haz.). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kemal Tahir (1993). *Notlar kitap notları* (C. Yazoğlu, Haz.). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kızılçelik, S. (2012). *Özgün ve yetkin bir sosyal teorisyen olarak Kemal Tahir*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Marx, K. ve Engels, F. (2015). *Komünist manifesto*. (Çev. C. Üster ve N. Deriş). İstanbul: Can Yayınları.
- Moran, B. (2008). *Edebiyat kuramları ve eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Özcan, A. (2020). Mir Said Sultan Galiyev. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* XXX içinde (s. 130-132). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özsoy, İ. (2004). Kemal Tahir'in 63 yılı. A. Yaraman (Ed.), *Biyografya Kemal Tahir 4* içinde (s. 9-14). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Togan, Z. V. (1981). *Umumi Türk tarihine giriş*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Toker, M. (2004). İsmail Gaspıralı ve “dilde birlik” fikri üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 16, 31-45. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sutad/issue/26280/276907>
- Uluçay, M. (2015). Türk dilinin meseleleri karşısında Kemal Tahir. *Turkish Studies*, 10(8), 2079-2094. Erişim adresi: https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=makale_tr_ozet&makale_id=18593
- Yıldırım, Y. (2010). Kemal Tahir ve Osmanlılık. E. Eğribel ve M. F. Andı (Ed.), *Kemal Tahir yüz yaşında* içinde (s. 251-261). Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.